

Stigma humoru

Poznámky k recepci české literatury v Polsku

Michał Stefański

1.

Nebylo v Polsku v poslední době vydáno mnoho básnických sbírek, které by vyvolávaly tak shodné reakce jako *Obec* (2004) Miloše Doležala. O této knize psal nejprve Marcin Baran v *Gazetě Wyborczej*, potom Janusz Drzewucki v *deníku Rzeczpospolita*, Bartek Dobroch v *Tygodniku Powszechném*, Szymon Babuchowski v katolickém týdeníku *Gość Niedzielny*, Jacek Bierut v *Czase Kultury* a Cezary Kęder v katovickém *FA-artu*. Tyto autory nepochybně více věcí dělí, než spojuje, a v jakémkoliv jiném případě by se, jak soudím, jejich verdikty od sebe zásadně lišily, tentokrát však pronášejí takřka unisono: *Obec* je sbírkou nesmírně zajímavou, pokud ne rovnou mimořádnou.

Marcin Baran to vyjádřil takto:

Obec je záležitostí českou a současně (lehce) americkou. Americkou, neboť jejím vzdáleným předkem je Spoonriverská antologie Edgara Lee Masterse – sbírka téměř dvaceti lyrických biogramů-epitafů obyvatel fiktivního městečka. [...] Věc je to originální a odlišná od Masterse (a právě že česká!) tím, že básník popisuje osoby, které kdysi skutečně žily. A zde se plně projevuje síla české literatury. [...] Ukazuje se, že nejen Hášek a Hrabal (abychom zůstali jen u jmen-symbolů, což je nespravedlivé vůči ostatním výborným českým spisovatelům) měli uši a oči, které si všímaly a které slyšely příběhy dobré, neotesané a vzrušující! Také čtyřiatřicetiletý Miloš Doležal po nich zdědil podobné spisovatelské schopnosti.¹

Janusz Drzewucki se vyjádřil ještě jasněji:

Lyrika Miloše Doležala přímo jiskří humorem neotesaným, ale také absurdním a šibeničním, tak charakteristickým pro českou literaturu. Sledujeme příběhy hrdinů Doležalových básní a smíchy se válíme po zemi. [...] Smíchem i slzami básník ve svých verších zvětňuje památku lidí, které osud rozházel po celém světě, kteří překročili hranici mezi [...] životem a smrtí.²

Další recenzenti měli po přečtení Doležalových básní téměř totožné dojmy. Bartek Dobroch v *Obci* postřehl „černý, tragikomický humor“, nad kterým si „nemůžeme nevzpomenout na Hrabala“ a který se někdy promění v humor „přímo haškovský“.³ Szymon Babuchowski našel v Doležalové sbírce „celou plejádu typů lidí, nezřídka podivínů“ prožívajících příběhy tragické, ale současně směšné.⁴ Jacek Bierut obdivoval v *Obci* realismus

popisů, jednoduchost formy a také lehkost, s jakou se prý českému básníku podařilo vyhnout se patosu.⁵ Cezary Kęder byl v hodnocení knihy snad nejopatrnější a napsal jen tolik, že *Obec* je „sbírka pro polské ucho hrabalovská“, tj. poskládaná z barvitých příběhů, které je možné jak v Čechách, tak v Polsku slyšet v každé provinční hospodě.⁶

Jistě to nebyly pochvaly typické – vždyť také na tak nepoetické prvky jako realismus a humor se v poezii poukazuje zřídkakdy. Podivuhodná jednomyslnost recenzentů knihy Miloše Doležala neplyne však z pouhé shody okolností. Naopak, za autory písemných pojednání o *Obci* stojí dlouhá tradice.

2.

Kdysi se v Polsku mluvilo o cti Čechů, nikoli o jejich humoru. Za renesance existoval v Polsku obraz Čecha jako člověka poctivého, slušného a spolehlivého. Češi byli považováni téměř za vzor svědomitosti. V díle básníka a prozaika Mikołaje Reje *Zrcadlo* (*Zwierciadło*, 1562) nacházíme odstavec: „Dávněji, když se v Polsku něco vážného umlouvalo, tehdy se to českým slovem dodržet slibovalo.“⁷ Poctivost Čechů byla tudíž natolik samozřejmým faktem, že slovní spojení „čestné slovo“ a „české slovo“ byla synonymní. Jiná věc je, že právě tato povahová vlastnost se ne vždy v Polsku těšila patřičné úctě. Přes nemalý respekt, s jakým se vyprávělo o českém národu, pouze nemnoho Rejových současníků považovalo za nutné vzít si z Čechů příklad. Není divu, že Paweł Gilowski, tehdejší kazatel krakovského sboru, v široce komentovaném *Výkladu katechismu* (*Wykład Katechizmu*, 1579) dával Polákům takovéto poučky: „Zhyňulo již šlechtické slovo a dnes někteří již tak hovoří: jsem snad já Čech, abych držel slovo? Ne jen Čech by to měl, ale každý člověk, neb to každému Pán Bůh přikázal.“⁸ Zdá se však, že ani tato poznámka kalvinisty nevyvolala mezi polskou šlechtou větší odezvu.

Poctivost byla počítána mezi české národní vlastnosti ještě v počátcích 19. století. Pravděpodobně to mělo vliv také na názor, jaký o Česích a české literatuře vyjádřil Adam Mickiewicz ve svých slavných pařížských přednáškách. Mickiewicz nazval Čechy národem filologů, historiků, neúnavných badatelů o slovanské minulosti. Čeští učenci – jak poznamenal básník – „nejsou podobní badatelům dávnověku v jiných zemích; [...] pracují jako benediktni, maurové, občas dokonce snášejí stejná trápení“.⁹ Soudě podle jednotlivých Mickiewiczových vyjádření, pracovitější a svědomitější učence, než jsou učenci čeští, si snad ani nelze představit. A právě ve vědě – oblasti, která vyžaduje mimořádnou přesnost – Češi objevili své poslání; kvůli vědě se zrekli veškerých politických ambicí, pouze výsledky titěrné badatelské práce Čechům nakonec zajistily uznání ostatních evropských národů.

Je dobře známo, že při svých přednáškách na Collège de France se Mickiewicz opíral především o české práce, jeho vztah k úspěchům českých učenců se tedy zdál být zcela srozumitelný. Na téma samotné české literatury se však už básník vyjadřoval mnohem méně lichořivě:

Množství děl vydaných Čechy je obrovské. Nepochybně toho napsali víc než Poláci, Rusové, Srbové, než všechny slovanské národy dohromady. Je to však literatura zvláštní, nemá žádnou vlastní sílu, nezrodila ani jednu silnou individualitu [...], byla vždy epigonská.¹⁰

Byla to literatura – podle Mickiewiczze – „chladná“, ba dokonce „ponurá“. Literatura snad i zajímavá, ale zcela bez duše.

Kdyby měl posluchač Mickiewiczových přednášek jednoznačně říct, který ze slovanských národů je nejpodnikavější a současně nejpragmatičtější, nejpracovitější, ale také přízemní, jistě by jmenoval Čechy. Mickiewicz se sice nezmiňoval o humoru Čechů – podle všeho jej humor vůbec nezajímal –, obraz českého národa, jak se rýsuje v pařížských přednáškách, by však nebyl úplný, kdybychom pominuli dva básnickovy postřehy – poznámky zdánlivě okrajové, ale pro pochopení důvodů domnělé veselosti Čechů velice podstatné. Ve 4. přednášce (*Wykład IV*) z 8. ledna roku 1841 čteme:

Čech, Němci nazývaný volem, poctivý, pracovitý, poslušný, který se ale stejně jako Němec zapálí pro abstraktní myšlenku, tento Čech, říkám, představuje mezi Slovyany ducha německého.¹¹

Druhý postřeh se objevuje ve *20. přednášce* (Wykład XX) z 9. března téhož roku:

Samotná komedie a všechny s ní spojené druhy se v evropských městech zrodily ve středověku. V Německu započaly v Lutherových dobách, v čase úpadku rytířské poezie. [...] Tento druh nemůže existovat u národů, které nemají města. Satira není tedy druhem vlastním Slovanům; nenajdeš u nich žádné náznaky toho, čemu se u západních národů říká vtipnost a co umožňuje se vždy domýšlet nějakého nepřátelského, nenávistného citu, vzácného v životě venkovanů, jakým vždy byl život slovanský. [...] Naopak, vlastní lidová poezie směřuje ku vznešenosti.¹²

Závěr, jaký se může nabídnout ze srovnání obou úryvků, je přinejmenším překvapivý: umění vysmívat se je Slovanům z podstaty cizí, avšak s jednou výjimkou. Češi jako národ prosáknutý německou kulturou, jako – opakuji – jediný zástupce „ducha německého“ mezi Slovany, se zdají být k provozování tvorby tohoto druhu obzvláště předurčení. Takový úsudek by jistě nebyl v rozporu s celkovou charakteristikou Čechů tak, jak ji Mickiewicz představil – charakteristikou lidí vědychtivých, avšak „držících se při zemi“. Ba co víc, v tomto se shodoval s dobovým názorem – stačí připomenout poznámku německého romantického teoretika Jean Paula, že čím je nějaký národ nepoetičtější, tím větší má sklony k satíře.¹³

3.

Co nestihl, nemohl nebo možná ani nezamýšlel o Česích při přednáškách v Collège de France povědět Mickiewicz, to vše obsáhl ve svém díle *Čechie a Čechové ke konci první poloviny 19. století* (Czechia i Czechowie przy końcu pierwszej połowy XIX stulecia, 1847) Edmund Chojecki, velký básníkův příznivec a po nějaký čas také písař Mickiewiczovy *Tribuny národů*. Jméno Chojeckého zůstalo v Polsku v povědomí především díky popularitě *Rukopisu nalezeného v Zaragoze*, jehož byl překladatelem. Samotná biografie tohoto autora by však mohla snadno posloužit jako základ dobře rozvinutého dobrodružného románu – autor projel téměř půl světa, přijímali ho v těch nejlepších salonech a téměř všichni, včetně Flauberta, Proudhona a rodiny Bonapartových, jej zahrnovali zvláštní přízní. Chojecki nejen překládal, ale také sám psal,¹⁴ zabýval se politikou a nikdy také neskrýval svou fascinaci kulturou Orientu. Není vyloučeno, že Čechy nebyly hlavním předmětem jeho zájmu. Tvrzení tohoto svérázného člověka však není možné přehlížet, vzhledem k absenci podobných prací v polském jazyce bylo totiž Chojeckého pojednání dlouhá léta považováno za základní syntézu českých dějin a literatury. A byla to tvrzení neobyčejně odvážná. Čtenář se z Chojeckého díla například dovídal, že český měšťanský stav je až otrocky epigonský¹⁵ či že český národ je jedním z nejprozaičtějších v Evropě.¹⁶ Dostal také vyčerpávající odpověď na otázku, jaké důsledky Čechům přineslo dlouhé období německé kulturní dominance: „Germanismus, i když nedokázal zcela zahladit známky slovanské povahy, přeci jen ji pokřivil sobě vrozenou poddajností, zejména pak puntičkářstvím a směřováním veškerého úsilí ke zdokonalování, na cestu hmotného polepšení.“¹⁷ Velice plasticky Chojecki popisoval také počátky českého národního obrození:

Nebyl to žádný agitátor, repealista [...] nebo snad nějaký génius nabírající nových sil k překonávání překážek, ale prostě několik chudých učenců, opravdových proletářů vědy, kteří se v kouřem zahalené podkrovní komůrce pustili do odvážné myšlenky probudit rodáky z netečného snu.¹⁸

Když pomíneme otázku stylu, pak se tyto rozборы ve své podstatě příliš nelišily od Mickiewiczových postřehů. Větší jednoznačností se vyznačovaly Chojeckého soudy na téma české literatury – literatury, tedy domény duše. Publicistovy úvahy vycházely z poznámky: „literatura Čechie je méně třípytivá než její dějiny“¹⁹ – čímž se mělo rozumět, že svojí slávou se nemůže rovnat a jistě se již také nevyrovná heroismu Čechů z dob husitských válek. Chojecki dále upřesňoval, že český lid, hlavní zdroj poezie, se zalíbením zpívá nepříliš složité, žertovné a satirické písničky, nikoli písně hrdinské, jak to má ve zvyku lid polský. Právě zde spočívala jedna z hlavních příčin nicotnosti české literatury a také z toho důvodu byly veškeré pokusy srovnávat literaturu českou a polskou předem odsouzeny k neúspěchu. Nebylo zajisté dílem náhody, že si Chojecki dovolil tvrdit: „v Čechii

není básníka“²⁰ – tato reflexe se dnes může jevit jako riskantní, avšak vyřčená ve čtyřicátých letech 19. století nebyla ničím jiným než výsledkem určitého způsobu myšlení, svého druhu světonázorovou deklarací.

Autor *Čechie a Čechů*, jak je vidět, měl názor na českou poezii utvořený. Rozhodně to ale neznamenalo, že by dílo českých básníků zlehčoval nebo přecházel mlčením. Ve své práci věnoval poezii hodně prostoru. Poskytl vyčerpávající charakteristiku české lidové písně, zhodnotil dávnou lyriku, rozsáhle, byť selektivně, pojednal také o české poetické tvorbě prvních desetiletí 19. století. Mezi poznámkami, které autor učinil při popisu jednotlivých básní, se zdají být dvě obzvláště zajímavé a hodné připomenutí. Tím spíše, že obě dvě – což je pro Chojeckého úvahy typické – se týkaly ani ne tak samotné poezie, jako povahy českého národa. Toto napsal Chojecki o milostné lyrice Boleslava Jablonského:

Smutek, ač z tak upřímného srdce a tak tklivý, jak ho Jablonský prozpěvuje, neladí s vrozenou povahou Čechů. U nich má vždy navrch veselost; v jejich dnešním postavení je to možná smutná stránka duševní, způsobená materialismem, však úsměv vždy více než slza přináleží mužské tváři.²¹

O něco dále se publicista pozastavil nad humoristikou Františka Jaromíra Rubeše možná pouze proto, aby ukázal na zdroj humoru, který je Čechům vlastní:

Aby se přizpůsobil obecnému vkusu, Rubeš začal psát verše žertovné, kterými se lid touží obveselit; všechny je totiž charakterizuje prostá neotesanost, a tento těžký humor nepochází ze svobodné mysli, ale je způsoben mnohými džbány německého piva.²²

Romantická literatura utvořila stereotyp Čecha jako badatele o minulosti, intelektuála, který nad všechny duševní útechy vždy staví vědeckou četbu. Romantického původu je také přesvědčení o plebejském (případně demokratickém) charakteru české literatury. Soudy romantiků, zejména zde zmíněné postřehy Chojeckého, nepochybně přispěly také k tomu, že se v poměrně krátké době v Polsku rozšířil stereotyp Čecha jako člověka obdařeného velkým smyslem pro humor. A v jedné věci byli všichni polští pozorovatelé českého kulturního života 19. století zajedno – nešlo o humor příliš jemný.

4.

V Polsku dlouho platilo, že stejně jako hlavní národní vady – přílišný smysl pro pořádek, pracovitost a puntičkářství – také humor Češi převzali od Němců; za nejtěžší humor byl totiž považován humor německý. Z tohoto pohledu zaznamenal velice výmluvné názory v osmdesátých letech 19. století Wiktor Czajewski, autor rozsáhlé historie české literatury:

Pro mě jako cizince je těžké hodnotit čistě národní vtipnost, rozhodně však tvrdím, že forma této vtipnosti byla čistě německá a humor plynul z karikatury nebo nadsázky. Tak jako má každý národ svůj vlastní rodokmen, má také svoji originální vtipnost. V počátcích české humoristiky to vidět není.²³

Historikova poznámka se sice týkala pouze literární tvorby, navíc tvorby dávné, ale velice podobné pocity – a to ve vztahu k samotným zvyklostem – si tehdy z cest po Čechách přiváželo mnoho Poláků. Barbara Jaroszewicz-Kleindienst si všímá toho, že málo vybraný humor, záliba v laciných komediích a hromadných zábavách u džbánu piva jsou vlastnosti Čechů nejčastěji zaznamenávané polskými kronikáři v 19. století. Jak ti, kteří měli příležitost pobývat v českých zemích déle, tak i ti, kdo tudy jen projížděli, zdůrazňovali mimořádnou náchylnost Čechů k drsným žertům a přízemní, někdy i vyložené vulgární zábavě.²⁴ Obecně byly tyto vlastnosti připisovány následkům mnohasetleté germanizace, mluvílo se o nich ironicky, nezřídká s údivem. Jak silně byl tento obraz pokřivený, to se můžeme jen domýšlet. Ani jako činovníci rakouského státního aparátu, a už vůbec ne jako národ hledající podporu v carském Rusku nemohli Češi v Polácích budít velké sympatie. A k tomu je stále tížilo stigma přízemnosti, které – jak vyplývalo ze zpráv většiny polských cestovatelů – účinně bránilo vzájemnému porozumění. O tom, jak byli tenkrát v Polsku Češi vnímáni, snad nejlépe svědčí slova, která v listopadu 1866, krátce po

setkání s předními protagonisty českého obrozeneckého hnutí, napsal syn Adama Mickiewicze Władysław:

Ještě více si ceníte našich národních básníků, když vidíte, jakým impulsem může být poezie a jak nízko člověk upadá, když se topí v próze.²⁵

Na sklonku 19. století, kdy i v Polsku nastal čas prózy, kdy se mezi Poláky vrátila víra v moc vědy a ještě nedávná romantická hesla nahradil postulát organické práce, začal být vztah k Čechům mnohem vlídnější. Repertoár vlastností připisovaných českému národu se tehdy v žádném případě neměnil – Češi byli nadále lidé svědomití, pracovití a vzdělaní – v době pozitivismu si však všechny tyto atributy získaly všeobecné uznání. „Potřebujeme pracovat, pracovat a ještě jednou pracovat. Češi pracovali a dnes triumfují,“²⁶ konstatoval ve své práci *Češi* (Czesi, 1898) krakovský geograf Stanisław Srokowski. Podobného názoru byli nicméně téměř všichni tehdejší publicisté. Na stránkách pozitivistického tisku bylo mnohokrát zdůrazněno, že Češi jsou národem ještě ne svobodným, ale již emancipovaným, s neskrývaným obdivem byl popisován rozvoj českého hospodářství, stav české osvěty. Na český příklad se mnozí odvolávali vždy velmi horlivě a s jasnou intencí – vždyť situace Čechů nezvratně svědčila o tom, že k obrození vlasti nikdy nepovede revoluční horuška, ale že za toto obrození se nejčastěji vděčí vytrvalosti, spolehlivosti a odpovědnosti – vlastnostem, ke kterým se dosud Poláci chovali převážně macešsky.

Tento nový pohled na Česko a Čechy také výrazně ovlivnil vztah Poláků k humoru Čechů, přesněji řečeno k tomu, co bylo obvykle českým humorem nazýváno. I nadále to byl humor neotesaný a Polákům cizí – tento fakt nikdo ani v nejmenším nezpochybňoval. Už v něm však nebyly spatřovány německé vlivy. Jak samotný smysl Čechů pro humor, tak ty druhy zábavy, které si prý Češi obzvláště oblíbili, se staly o něco sympatičtější, jistě méně dráždivé, a co je nejdůležitější – říkaly si o zvláštní pozornost polského publika. Byly nejen zajímavé, ale také hodné následování.

5.

Ve 20. století v Polsku již zcela zdomácnělo přesvědčení, že humor Čechů je humorem neotesaným, prostým, cizím, ale přesto půvabným. A že je to jedna ze zvláštních známek české kultury. Sláva českého humoru ostatně v té době začala rychle růst. V roce 1909 napsal prozaik Jerzy Bandrowski o českém smyslu pro humor:

Vepřové je tučné, pije se po něm hodně piva a jelikož se pivo pije dennodenně i bez vepřového, můžeme říci, že česká vtipnost je pivem pokřtěná. Netvrdím, že by tato vtipnost byla lehká a příjemná jako zářiví kolibříci či pestrobarevní motýlci. Naopak – přirovnal bych ji k těm velice kyprým, růžovým Rubensovým andálkům, kteří bez studu asistují bohům v těch nejchoulostivějších situacích a volají „Evoe!“ z velice dobře vypracovaných hrudníků. [...] Češi se smějí velmi lehce a rádi. Vybuchují hlasitým, hučícím smíchem, třesou se na židlích, krouží a velkými péstmi si stírají slzy z mohutných proudů plynoucích po dobrotivých tvářích.²⁷

Je třeba uznat, že to byl velice sugestivní obrázek. Bandrowski navíc poukazoval na jeden zvláštní rys českého humoru – rys, který byl předtím většinou opomíjen –, a sice na to, že se jedná o humor, který nešetří nikoho. Vtip, který Češi upřednostňují, se jakoby dokonale osvědčuje v polemice; Češi si dokáží dělat legraci ze všech a ze všeho. Bývají přitom nevidaně jízliví, ba přímo nemilosrdní. A ještě jedno: velice rádi se smějí sami sobě.

Ke konci 20. let, když v Polsku poprvé vyšly *Osudy dobrého vojáka Švejka*, byl posledně jmenovaný rys českého humoru uznán za jednu z jeho určujících vlastností. V knize Jaroslava Haška mnozí zpočátku vnímali pouze vulgaritu. Avšak díky zásahu překladatele románu Pawła Hulki-Laskowského a vlivem nebývale lichotivého mínění zahraniční kritiky, především pak německé, polští recenzenti rychle dospěli k přesvědčení, že se jedná o dílo významné. *Osudy Švejka* byly pochopeny jako obžaloba celé habsburské monarchie, všech způsobů její byrokratické mašinerie a všech jejích občanů bez ohledu na národnost. Všech, především ale Čechů. Autoři prvních pojednání o románu tvrdili, že v *Osudech Švejka* „se jako v zrcadle odrazila česká společenská průměrnost“ a že Haškov humor nejen baví, ale také „pálí“.²⁸

Nestává se často, aby konkrétní literární postavy tak přesně odpovídaly představám čtenáře o jiných národních kulturách. Hrdina Haškovy pověsti se však Polákům mohl jevit – a také se jevil – jako kvintesence všeho českého. Neměl přehnané ambice, mudroval, dokázal zesmšnit každého, kdo se ocitl v jeho blízkosti, a byl přitom někdy v podstatě velice důsledný. Není se tudíž co divit, že se postava vojáka Švejka v Polsku stala ztělesněným českého humoru. Netrvalo dlouho a získala si také obrovskou oblibu. Jistě by to nebylo možné, nebýt skutečnosti, že český humor měl ve dvacátých letech již pevnou pozici. Byl známý, hodně se o něm mluvilo, obvykle s povýšeností, nicméně s neměnným zalíbením. V tu dobu už asi pro nikoho nebylo tajemstvím, že je to právě humor, který byl, je a vždy bude nejsilnější zbraní českého národa. Dokonce i tehdy populární učebnice české a slovenské literatury autora Jana Magiery končila větou: „Budoucnost zahalená hádankami a tajemností, ale příjemná a milá a tak či onak veselá.“²⁹ Jistě nebylo v té době mnoho Poláků, kteří by pozdější osudy československých spisovatelů viděli jinak.

6.

I po roce 1945 zůstal obraz Čechů v polském prostředí nenarušen. Petr Poslední, který ve své vynikající knize *Hranice dialogu* (1998) studoval styly, jakými byla česká próza přijímána v poválečném Polsku, se domnívá, že ke konci čtyřicátých let měla česká humoristika tvořit protiváhu mučednickým tendencím polské literatury; dokonce měla přispívat k naději, že poslouží k zažehnutí česko-polských pohraničních sporů ve Slezsku.³⁰ A právě proto měla u polských vydavatelů tehdy často dveře otevřené. Je samozřejmě možné dlouho diskutovat o tom, zda usilovné propagování jednoho směru české literatury splnilo tehdy svůj účel. Nová vydání prózy Haška, Jana Drdy, Eduarda Basse a konečně pečlivě vybraných děl Karla Čapka však nepochybně v Polsku upevnila stereotyp o plebejských kořenech české literatury a o Čechům vlastním anekdotickém chápání reality. To, že se dávná přesvědčení o Češích prolula s důslednou vydavatelskou politikou éry reálného socialismu, vedlo v důsledku také k tomu, že se již v polovině šedesátých let v Polsku vytvořila nemalá skupina milovníků českého humoru v literárním podání, tj. silně humorem zbarveného realismu. K jeho představitelům se vedle již zmíněného Haška, Drdy a Čapka záhy začali počítat Ladislav Fuks, Vladimír Páral a o několik let později – i když ne bez výhrad – také Ota Pavel.

Mimořádná role tehdy připadla Bohumilu Hrabalovi. Polští kritici v tomto spisovateli okamžitě objevili dlouho očekávaného nástupce Haška – Haška současné doby „malé stabilizace“. Snad nejcharakterističtější pokus číst Hrabala právě takto představil v roce 1969 Bohdan Czeszko, autor známého románu *Pokolení* (Pokolenie). Czeszko mj. dokazoval:

Vzpomínky na Haška se rodí [...] z podobnosti samotného materiálu a z podobnosti ve způsobu vyprávění – a je to způsob plebejský. Chápu tuto plebejskost tak, že při vyprávění i o těch zdánlivě nejvážnějších věcech, jako je stáří, neštěstí, zkušenosti z hitlerovských táborů, Hrabal uplatňuje to, čemu říkáme zdravý rozum, racionalismus, co by se konečně dalo nazvat mazaností, kdybychom mu pejorativním vyzněním tohoto slova nekřivdili.³¹

Jediný rozdíl mezi Haškem a autorem *Ostře sledovaných vlaků* spočíval prý v tom, že v Hrabalově próze nad humorem nežádka převládlo lyrické vyznění. Czeszko však ujišťoval, že ani tento rys Hrabalovy tvorby nebyl zdaleka tak zřejmý:

Hrabal obhájil svůj lyrismus, který pramenil z drsné, černé půdy každodennosti. Úsměv, který provází jeho sentimentální rozjímání, je licoměrný. Zdá se, že neustále kontroluje sebe sama i čtenáře, který neví, zda se mu náhodou nevysmáli – nachytanému v ostýchavé chvíli lyrického poplakování.³²

Těžko říct, co měl Czeszko na mysli, když psal tato slova. Podle jiných polských recenzentů Hrabalovy povídky upomínaly na proslulé *Osudy vojáka Švejka* pouze do jisté míry. Dokazovali, že autor *Postřižín* v podstatě oživil dávné formy anekdotické literatury a že ve skutečnosti býval neotesaný jen velice zřídká.³³ Nakonec se však výše představený způsob argumentování ukázal být dostatečný na to, aby byl Hrabal prohlášen za nejvýznamnějšího pokračovatele haškovské tradice v české literatuře a tím pádem i nezpochybnitelného mistra českého humoru. Po dlouhá léta zůstal také mistrem jediným.

7.

Víceméně od konce šedesátých let, kdy byla Hrabalova tvorba v Polsku již zařazena do příslušné příhrádky, polští publicisté používají pojem českého humoru dost svévolně. Projevy neobvyklého veselí jsou stále spatřovány v českých divadelních inscenacích. Poznámky o specifickém českém humoru – jednou nadmíru obhroublém (haškovském), jindy zase dobrotivém (hrabalovském), vždy však chápaném jako humor všedního života, popření patosu – provázejí úvahy o většině českých filmů.

Existuje důvod zdůrazňovat humoristické momenty také v poezii Miloše Doležala?

Navzdory očekávání není odpověď na tuto otázku zdaleka jednoduchá. *Obec* je jistě nevšední kniha. Jde v ní ani ne tak o smrt, jako o nevyhnutelnost konce. Doležalovy verše jsou plné rakví, pohřbů, hřbitovů, on sám se však vyhýbá slovu „smrt“, jak jen může. Ne proto, že by se jí hrdinové jeho básní bůhvíjak obávali. Spíše z toho důvodu, že mají se smrti co do činění dennodenně. Je pro ně čímsi normálním. Skoro se chce říct – něčím všedním. Kdo *Obec* jen v rychlosti prolustuje, může tudíž nabýt dojmu, že z veršů českého básníka číší optimismus.

Není zde samozřejmě bez významu, že autor polského překladu *Obce* Jerzy Kędzierski zašel místy příliš daleko ve snaze učinit Doležalovu knihu přístupnější polskému čtenáři. Nejen že hrdiny Doležalových veršů obdařil polskými jmény, která mají vlastní význam, jako například „Zdrożył“ („unavil se cestováním“), „Gruby“ („tlustý“) nebo „Ściął“ („usekal“), ale ještě některé básně českého tvůrce opatřil historickým komentářem a tím pádem má každý čtenář *Obce* právo považovat tuto knihu za sbírku skutečných příběhů ze života. Až třikrát Doležalův překladatel zmínil v poznámkách také jméno Jaroslava Haška a nenechal tak čtenáře na pochybách, kdo je patronem básní v této sbírce.³⁴

Vezmeme-li v úvahu v podstatě slabou odezvu, jakou v polském tisku vyvolala nedávná knižní vydání poezie Ivana Wernische a Vratislava Effenbergera, prózy Jakuba Demla, Daniely Hodrové a Michala Ajvaze, asi by bylo nutné zformulovat otázku jinak: je jiný způsob vnímání české literatury v Polsku vůbec možný?

Michał Stefański, nar. 1972, odborný asistent Institutu slavistiky Polské akademie věd. Zabývá se českou poezií a literární kritikou. Nedávno vydal monografii *Czeska krytyka katolicka lat 1918-1938* (Varšava 2007).“

Poznámky:

1 M. Baran, „Śmierć po czesku“, *Gazeta Wyborcza* 16, 2004, č. 273, s. 17. Zmíněná Mastersova antologie je samozřejmě sbírkou nikoli téměř dvaceti, ale více než 200 epigramů. Tato nepřesnost zde však není podstatná.

2 J. Drzewucki, „Nie ma już miasteczka Zahrádka“, *Rzeczpospolita* 23, 2004, č. 284, s. D4.

3 B. Dobroch, „Przestrzeń dookoła domu“, *Tygodnik Powszechny* 59, 2005, č. 11, s. 11.

4 S. Babuchowski, „Gmina poza czasem“, *Gość Niedzielny* 82, 2005, č. 13, s. 40.

5 J. Bierut, „Wszecławiat wokół domu“, *Czas Kultury* 21, 2005, č. 2, s. 166-167.

6 C. Kęder, „Miloš Doležal: *Gmina*“, *FA-art* 18, 2005, č. 2/3, s. 96.

7 Citát z: S. Adalberg, *Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich*, Warszawa, Kasa Pomocy dla Osób Pracujících na Polu Naukowym im. d-ra J. Mianowskiego 1894, s. 78.

8 Tamtéž.

9 Adam Mickiewicz, „Literatura słowiańska. Kurs pierwszy. Pótrocze pierwsze“, in: *Dzieła* (ed. L. Płoszewski). Sv. 8. Warszawa, Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik 1952, s. 49.

10 Tamtéž, s. 47.

11 Tamtéž, s. 51.

12 Tamtéž, s. 259-260.

13 Srov. J. Paul, „Estetyka. Kurs przygotowawczy“, původní překlad do polštiny K. Krzemień, in: T. Namowicz (ed.), *Pisma teoretyczne niemieckich romantyków*, Wrocław-Warszawa-Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 2000, s. 504. Postřeh Jeana Paula se týkal především Francouzů a Italů.

14 Známy kritik Jan Kott nazval jeho *Alkhadara* nejlepším polským románem od dob Prusovy *Loutky*. Viz tentýž autor, *Po prostu. Szkice i zaczepki*, Warszawa, Książka 1946, s. 24.

15 E. Chojecki, *Czechia i Czechowie przy końcu pierwszej połowy XIX stulecia*, sv. 1., Berlin, F. Schneider 1847, s. 6.

16 Tamtéž, s. 208.

17 Tamtéž, s. 10.

- 18 Tamtéž, s. 5.
19 Tamtéž, s. 67.
20 Tamtéž, s. 194.
21 Tamtéž, s. 195.
22 Tamtéž, s. 202.
23 W. Czajewski, *Historia literatury czeskiej od czasów odrodzenia do chwili bieżącej*, Warszawa, Przegląd Tygodniowy 1886, s. 352.
24 B. Jaroszewicz-Kleindienst, *Czechy i Czesi w opiniach polskich pamiętnikarzy XIX wieku (do Powstania Styczniowego)*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1985, s. 143 a 151.
25 W. Mickiewicz, *Pamiętniki*, sv. 2: 1862–1883, Warszawa, Gebethner i Wolff 1927, s. 335.
26 S. Srokowski, *Czesi. Szkic kulturalno-obyczajowy*. Kraków, Czas 1898, s. 6.
27 J. Bandrowski, „Czeski humor“, *Świat* 4, 1909, č. 33, s. 20.
28 Srov. „Humor czeski a stara Austria“, *Świat* 24, 1929, č. 30, s. 26.
29 J. Magiera, *Literatura czeska i słowacka. Obraz piśmiennictwa*, Warszawa, F. Hoesick 1929, s. 287.
30 P. Poslední, *Hranice dialogu. Česká próza očima polské kritiky 1945–1995*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 1998, s. 44.
31 B. Czeszko, „Szwejk redivivus“, *Nowe Książki* 21, 1969, č. 3, s. 176.
32 Tamtéž, s. 177.
33 Např. R. Sulima, „Ludowy facecjonista?“, *Tygodnik Kulturalny* 11, 1967, č. 34, s. 5.
34 Viz M. Doležal, *Gmina*, přel. J. Kędziński, Wołowiec, Wydawnictwo Czarne 2004, s. 7, 48 a 56.